

*Danuta Opozda**

ORCID: 0000-0002-4715-9241

Lublin, Polska

Duchowość w Józefa Wilka programie pedagogiki rodziny. Zarys

Spirituality in Józef Wilk's Programme of Family Pedagogy: An Outline

Abstract: The article presents elements of spirituality in Józef Wilk's family pedagogy programme. The content includes the issue of spirituality, a short biography and an outline of the family pedagogy programme. The aim of the article is an initial reflection on spirituality in J. Wilk's family pedagogy programme. The subject of the study is family upbringing in the author's perspective, taking into account the spiritual dimension of human life. The problem of the undertaken reflection is expressed in the question: in which elements of his family pedagogy programme does Józef Wilk refer to the spiritual life of man?

Keywords: family; upbringing; spirituality; family pedagogy.

Abstrakt: W artykule przedstawiono elementy duchowości w programie pedagogiki rodziny Józefa Wilka. W treści znajduje się problematyka duchowości, krótki biogram i zarys programu pedagogiki rodziny. Celem artykułu jest wstępna refleksja nad duchowością w programie pedagogiki rodziny J. Wilka. Przedmiotem poznania jest wychowanie w rodzinie w ujęciu autora z uwzględnieniem duchowego wymiaru ży-

* Dr hab. Danuta Opozda, prof. KUL, Katedra Pedagogiki Rodziny, Instytut Pedagogiki, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Polska; e-mail: danuta.opozda@kul.lublin.pl

cia człowieka. Problem podjętej refleksji wyraża się w pytaniu: w jakich elementach programu pedagogiki rodziny Józef Wilk nawiązuje do życia duchowego człowieka?

Słowa kluczowe: rodzina; wychowanie; duchowość; pedagogika rodziny.

1. Uwagi wprowadzające

Problem duchowości zarówno w życiu prywatnym człowieka i w mentalności społecznej, jak i w refleksji oraz badaniach naukowych bywa zapominany i pomijany bądź przeciwnie – akcentowany, uznawany za centralny i podstawowy. Przez jednych jest zatem marginalizowany i traktowany peryferyjnie, a nawet deformowany, przez innych zaś stawiany w centrum rozważań i analiz. Upadek lub deprecjonowanie wartości moralnych, ekspansja kultury indywidualizmu, konsumpcjonizmu i hedonizmu, zawirowania czasów nam współczesnych, jak pandemia COVID-19, dynamika zmian i niepokoїв społeczno-kulturowych, napięta sytuacja geopolityczna czy wojna na wschodzie mogą w znaczącym stopniu polaryzować ustosunkowanie się do problemu duchowości człowieka zarówno w wymiarze potocznym, mentalności społecznej, jak i w wymiarze poznania naukowego.

Tytułowe pojęcie duchowości zakreśla rozległy obszar semantyczny, implikuje wiele zagadnień i problemów zazwyczaj natury interdyscyplinarnej, a nawet transdyscyplinarnej. W *Słowniku języka polskiego* (Szymczak, 1996, s. 436) pojęcie duchowości jest rozumiane dwojako: albo jako odniesienia do religii, kościoła, duszy; albo jako odniesienia do życia psychicznego, wewnętrznego, siły, wartości i potrzeb duchowych. Priorytetowo jest traktowane odniesienie do moralnej i etycznej strony życia człowieka, który potrzebuje przywództwa duchowego lub sam staje się przewodnikiem dla innych. Duchowość odnosi się także do kultury, a zwłaszcza różnych wymiarów sztuki, która w powiązaniu z duchowością staje się źródłem zaspokojenia intelektualnych i kulturalnych potrzeb ludzi. Problem duchowości człowieka ma jednak przede wszystkim filozoficzną i teologiczną proveniencję, a rozwinięcie zyskuje w rozważaniach, analizach i badaniach innych dziedzin i dyscyplin nauki.

W pedagogicznej refleksji zagadnienie duchowości człowieka jest podejmowane, analizowane i dowartościowywane jako przedmiot poznania oraz

badan prowadzonych najczęściej w nurcie personalizmu chrześcijańskiego. Mówić o duchowości to podejmować refleksję nad życiem duchowym człowieka, wskazywać na jego istotę, atrybuty, przejawy, uwarunkowania i znaczenie w perspektywie integralnego wychowania człowieka. Jest to problematyka zróżnicowana i wielowymiarowa, implikuje zagadnienia złożone i często dotyczące zjawisk intencjonalnych, wymagających spojrzenia w głąb, przywołania i odwołania się do subiektywnych i podmiotowych, zindywidualizowanych doświadczeń, wymagających ich rzetelnej i trafnej rekonstrukcji. Oznacza to czasami potrzebę poznania trajektorii ludzkich losów i przeżyć w perspektywie temporalnej, poznania procesu, nie tylko stanu „tu i teraz”, a więc przyjęcia metodologicznego podejścia idiograficznego.

Niniejszy artykuł stanowi przyczynkarską próbę odczytania myśli pedagogicznej Józefa Wilka nad wychowaniem w rodzinie w perspektywie duchowego wymiaru życia człowieka. Warto zauważyć, że teoria i praktyka wychowania w rodzinie nieustannie są zróżnicowanym merytorycznie oraz wyjątkowo wielowątkowym obszarem poznania. Wiąże się to istotnie z pluralizmem otaczającej nas rzeczywistości, dynamicznie zachodzącymi zmianami społeczno-kulturowymi, ale także z różnorodnością myślenia pedagogicznego. W ramach pedagogiki jako dyscypliny naukowej rezultaty tempa i globalnego zasięgu przemian, zachodzących w życiu społecznym, rodzinnym i w życiu pojedynczego człowieka, w oczywisty sposób są nieustannie konfrontowane z wyzwaniem i kierunkiem wychowania współczesnych pokoleń dzieci i młodzieży. Konfrontowane są przede wszystkim z odpowiedzią na pytanie *Kim jest człowiek* (?), a więc z koncepcją osoby ludzkiej. Program pedagogiki rodziny Józefa Wilka powstawał wokół tez o osobowym bytowaniu człowieka i wartości rodziny jako kluczowej przestrzeni jego egzystencji.

Celem artykułu jest wstępna refleksja zmierzająca do próby wydobycia i wskazania na elementy duchowości w sformułowanym przez Józefa Wilka programie pedagogiki rodziny. Przedmiotem poznania jest zatem treść programu wychowania w rodzinie w ujęciu autora z uwzględnieniem duchowego wymiaru życia człowieka. Problem podjętej refleksji wyraża się w pytaniu: w jakich elementach programu pedagogiki rodziny Józef Wilk nawiązuje wyrażnie do życia duchowego człowieka? Należy zaznaczyć, że dorobek i myśl pedagogiczna J. Wilka były już przedmiotem analiz i syntetycznych ujęć w opracowaniach wielu autorów (Bieleń, 2000; Kiereś i in.,

2006; Opozda, 2017; 2022), dotychczas jednak nie podejmowano refleksji, przyjmując bezpośrednio kryterium duchowości. Podstawą niniejszego opracowania i jednocześnie punktem wyjścia do dalszych pogłębionych analiz jest przede wszystkim syntetyczne ujęcie programu pedagogiki rodzi-ny zawarte w książce J. Wilka (2002) stanowiącej autorskie podsumowanie rozważań i badań nad wychowaniem w rodzinie.

2. Duchowość w kontekście pedagogicznym

Problem duchowości człowieka jest problemem z natury filozoficznym i teologicznym, o antropologicznym i ontologicznym wymiarze. W filozofii, zwłaszcza uprawianej w tradycji arystotelesowskiej i w tradycji rozumienia człowieka przez Tomasza z Akwinu, odnajdujemy wiele podejść wskazujących na dwoistość natury człowieka, na którą składają się warstwy cielesna i duchowa. „Człowiek powinien być rozpatrywany na obu biegunach jednocześnie; jest to filozoficznie niezbędne, a z punktu widzenia teologii chrześcijańskiej prawidłowe” (Posacki, 2001, s. 138). Dwoistość natury człowieka – ciała i duszy – z jednej strony jest źródłem napięć i walki, z drugiej domaga się integracji, jedności i współdziałania. Ciało związane jest z biologią, fizycznością i światem materialnym, z automatyzmami i mechanizmami, natomiast natura duchowości łączy się z wolnością, nieśmiertelnością i relacją z transcendencją – Bogiem. Duchowość człowieka świadczy o jego wyjątkowości w świecie, wrażliwości sumienia i jest czymś więcej niż sfera psychiczna. Jak wskazuje Aleksander Posacki (2001), pojęcie duchowości ewoluowało, było (i jest) redefiniowane i nadużywane w kulturze zachodniej, koncepcjach okultystycznych i koncepcjach nauk społecznych, szczególnie w koncepcjach psychologicznych. Redukcjonistyczne koncepcje człowieka, jak behawioryzm i psychoanaliza oraz ich pochodne nurty i teorie, świadomie odrzuciły życie duchowe człowieka, eksponując reaktywność lub popędliwość, instynktowność i nieuświadomione siły drzemające w człowieku. Należy też zwrócić uwagę na koncepcje epistemologiczne i metodologiczne w uprawianiu nauki oraz kanony nauki, które wzmacniały i wzmacniają to redukjonistyczne rozumienie egzystencjalnej struktury człowieka. Pozytywistyczny i scjentystyczny redukjonizm w naukach społecznych eliminuje z poznania naukowego te fenomeny, których nie można ująć w modelu

indukcyjnym, uznając je za nieistniejące. Przyjęcie jako jedynie słusznej i prawomocnej przyrodniczej orientacji metodologicznej oraz założeń empiryzmu jako źródeł poznania naukowego i wiedzy naukowej ogranicza kompletne poznanie człowieka i odrzuca rozumienie jego dwoistości jako jedności ciała i ducha. Tymczasem pytania o życie duchowe, sens życia i wartość egzystencji nieustannie towarzyszą człowiekowi i wymykają się fragmentarycznemu (wycinkowemu) rozumieniu go.

Warto w tym miejscu choćby zasygnalizować i podać przykłady podejść upatrujących w człowieku dwoistość natury cielesnej i duchowej. Szczególnie znaczący jest wkład Viktora Frankla, który uzasadniał znaczenie i oczywistą obecność fenomenów życia duchowego człowieka. Duchowość musi być przedmiotem refleksji teoretycznej oraz musi być uwzględniana w działaniach o charakterze praktycznym – w działaniach terapeutycznych. Problem sensu jest centralnym problemem człowieka i pytania o sens przynależą do sfery duchowej, osobowej, która jest nierozłączna, a jednocześnie odróżnia się od sfery somatycznej i psychicznej. Frankl dowodził, że nie wszystkie problemy człowieka mogą być zatem rozwiązywane i objęte terapią na poziomie psychologii czy psychiatrii, wymykają się one zredukowanej diagnozie i technikom terapeutycznym ignorującym życie duchowe. Drogą zmierzającą do ich rozwiązania jest logoterapia uwzględniająca strukturę somatyczną, psychiczną i duchową człowieka (Frankl, 1978; 1998).

Innym znaczącym przykładem jest teoria dezintegracji pozytywnej Kazimierza Dąbrowskiego. W rozwoju osobowym Dąbrowski wyznaczył cztery poziomy:

1. Fizyczny – to prawidłowe funkcjonowanie układów organizmu, jego przejawem jest energia. To poziom *temperamentu*.
2. Psychiczny – oznacza harmonijną współpracę umysłu i woli, jego przejawem jest siła. Odpowiada mu poziom *charakteru*.
3. Moralny – jest świadomym dążeniem do opanowania sprawności w realizacji wartości uniwersalnych. Przejawia się w godności i odpowiada mu poziom *osobowości*.
4. Duchowy – wyraża się w ofiarnym poświęceniu się dla innych, jego przejawem jest świętość danej osoby. To poziom *osobistości* (Dąbrowski, 1984).

Zespolenie tych właściwości i przejawów jest możliwe dzięki duchowemu potencjałowi człowieka, a nie ewolucji gatunkowej (Zieliński, 1997). Teoria

dezintegracji pozytywnej K. Dąbrowskiego jest przykładem wykraczania w rozumieniu rozwoju człowieka poza naturalny proces wzrostu i naturalną ewolucję gatunku. W procesie integralnego rozwoju osobowego kluczowe jest odniesienie do wartości i życia duchowego.

Należy zauważyć, że w rozwój refleksji i badań pedagogicznych uwzględniających dwoistość cielesnoduchowej natury człowieka znaczący wkład wniósł tomista, ojciec Jacek Woroniecki. Podkreślał on, że osoba ludzka jest jednością ciała i duszy. Człowiek działa w sposób rozumny i dobrowolny, jego natura skłania do czynienia dobra przyrodzonego i nadprzyrodzonego. Woroniecki (1999) uznawał, że sprawności jako cnoty moralne, ich nabywanie i doskonalenie, są priorytetowym celem wychowania i rozwoju człowieka. Zajmują kluczowe miejsce w procesie wzrostu człowieka i urzeczywistniania pełni natury człowieczeństwa. Dzięki wychowaniu aktualizowany jest potencjał człowieka i potrzeba dążenia do dobra przyrodzonego i nadprzyrodzonego. Tym samym odpowiedzi na pytania o cel rozwoju i wychowania nie są ujęte w wąskich ramach mechanizmów adaptacyjnych, samoregulacji, użyteczności czy postulowanych zmian w zakresie rozwoju fizycznego i psychospołecznego. Wykraczają poza sferę cielesną i psychiczną, ponieważ dotyczą także sfery duchowej. Sprawności moralne będące celem wychowania integrują wszystkie sfery człowieka i odpowiadają jego złożonej strukturze bytowej.

Należy nadmienić, że teorie warstwicowe wyjaśniające rozwój i wychowanie dziecka mają w pedagogice bogatą tradycję. Wskazują one na znaczenie wychowania integrującego warstwę biologiczną, psychologiczną, socjologiczną, kulturologiczną i czysto duchową (Hessen, 1997; Kunowski, 2011; Nowak i in., 2003; Rynio, 2004). Nie sposób nie przywołać w tym miejscu i kontekście podejścia Stefana Kunowskiego jako kolejnego i znaczącego przykładu respektowania duchowości człowieka w refleksji pedagogicznej. Autor odwołał się do filozofii Arystotelesa i realistycznej antropologii, nawiązując do czynników kształtujących rozwój człowieka. Są nimi *physis* – natura ludzka jako organizm biologiczny, *ethos* – przyzwyczajenie, obyczaj oraz *logos* – rozum, umysł człowieka (Kunowski, 2011). Respektowanie i pogłębiona analiza tych czynników przełamują, jak podkreśla autor, fatalizm dziedziczności i fatalizm środowiska w rozwoju człowieka. Kunowski wyróżnia trzy grupy czynników rozwoju: wewnętrzne (geniczne) związane z dziedziczeniem, wrodzonością i stanami somatycznymi; zewnętrzne (śro-

dowiskowe), związane z wszelkimi wpływami środowiska; oraz osobowościowe nazwane duchowymi. Autor wskazuje na cechy duchowości człowieka. Duchowość ludzka jest:

1. rozumna, zdolna do obiektywnego poznania rzeczywistości w procesie abstrakcji umysłowej;
2. zdolna do wartościowania, umożliwia łączenie się i umiłowanie dobra, piękna, prawdy i świętości;
3. wolna w wyborze dobra i brania odpowiedzialności moralnej za siebie i innych (np. w rodzinie);
4. twórcza, uszlachetnia materię i przekształca naturalną rzeczywistość;
5. otwarta na głębię metafizyczną, wykracza poza doświadczenia i poznanie zmysłowe, dąży do poznania źródeł bytu, Absolutu i Boga, szuka go i pragnie zjednoczenia z nim (Kunowski, 2011, s. 189–190).

Wychowanie człowieka zmierza więc do ukształtowania najlepszych cech gatunku, są nimi: rozumność, wartościowanie, dążenia wolnościowe, aktywna twórczość i otwartość metafizyczna. Rezultatem nieuksztaltowanej prawidłowo duchowości jest jednostka antyspołeczna, antyhumanistyczna, poddająca się siłom popędów, instynktów, nawyków, nałogów i namiętności, tracąca sens własnego życia.

W pedagogicznej myśli formującej się w nurcie personalizmu chrześcijańskiego i realistycznej koncepcji człowieka dwoistość cielesnoduchowej natury stanowi podstawę założeń, motywów i celów wychowania. Duchowość jest traktowana centralnie, a wychowanie ujęte w kategorii integralności oddziaływań, co oznacza wspieranie integralnego rozwoju człowieka w wymiarze fizycznym, psychicznym i duchowym. Wśród licznych koncepcji personalizmu chrześcijańskiego w pedagogice znajduje się również myśl księdza profesora Józefa Wilka o wychowaniu w rodzinie. Poniżej podejmuję przyczynkarską refleksję nad obecnością duchowości człowieka w jego programie pedagogiki rodziny.

3. Elementy duchowości w programie pedagogiki rodziny Józefa Wilka

3.1. Z biogramu Józefa Wilka

Ksiądz Profesor Józef Wilk urodził się w 1937 roku w rodzinie Aleksandra i Katarzyny Wilków w Malawie k. Rzeszowa, był bratem Franciszka, Teresy i Zofii. Formację zakonną przeszedł w nowicjacie salezjańskim w Kopcu koło Częstochowy. Tam w 1955 roku złożył pierwsze, czasowe śluby zakonne, a potem w 1961 roku śluby wieczyste. Święcenia kapłańskie przyjął w roku 1965 w Krakowie. W latach 1955–1958 studiował filozofię, a w latach 1961–1965 teologię w wyższym Seminarium Duchownym Towarzystwa Salezjańskiego. Po studiach przez rok pracował jako wikariusz w diecezji lubelskiej. W roku 1966 rozpoczął studia specjalistyczne na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim z katechetyki i duszpasterstwa rodzin oraz teologii pastoralnej, w roku 1970 uzyskał tytuł magistra. Warto zaznaczyć, że w 1974 roku na Wydziale Teologii KUL powstała pierwsza w Polsce Katedra Pedagogiki Rodziny kierowana przez Piotra Porębę, pod którego merytoryczną opieką wykształcenie, zatrudnienie i kolejne stopnie uzyskał J. Wilk. Pracę doktorską (*Problem współczesnego katechumenatu rodzinnego. Studium pastoralne*) obronił w 1976 roku, a w roku 1987, na podstawie książki *Znaczenie pierwszych doświadczeń dla religijnego wychowania małego dziecka w rodzinie* i dorobku, uzyskał tytuł doktora habilitowanego w zakresie teologii pastoralnej (pedagogika rodziny, duszpasterstwo rodzin) na Wydziale Teologii KUL (Bieleń, 2000).

Józef Wilk w roku 1996/1997 rozpoczął pracę na Wydziale Nauk Społecznych w Instytucie Pedagogiki. Wówczas Instytutem Pedagogiki tego wydziału kierowała Teresa Kukołowicz, która dostrzegała potrzebę integracji środowiska oraz rozszerzenia badań i refleksji nad wychowaniem w rodzinie w perspektywie pedagogicznej i w inspiracji realnej antropologii oraz personalizmu chrześcijańskiego. Przejawem tych potrzeb i inicjatyw było utworzenie w 1997 roku na WNS Katedry Pedagogiki Rodziny. Jej kierownictwo powierzono J. Wilkowi. Pod przewodnictwem J. Wilka katedra stanowiła strukturalnie i merytorycznie ośrodek pedagogicznej refleksji oraz badań nad rodziną (Opozda, 2022).

Lata pracy naukowo-dydaktycznej na KUL (od 1976 do śmierci w roku 2003), poświęcone zagadnieniom małżeństwa i rodziny, w znacznej części przypadły na czas, w którym subdyscyplinarny rozwój pedagogiki rodziny był raczej „utajony”, przebiegał w „drugim nurcie”, a sposób uprawiania problematyki rodzinnej był albo ideologicznie i redukcjonistycznie wąsko określony, albo marginalizowany. Wprawdzie pedagogika rodziny umiejscowiona była w klasyfikacji nauki Polskiej Akademii Nauk już w roku 1973 i znalazła się w II dziale zatytułowanym *Szczegółowe dyscypliny pedagogiczne*, jednak pedagogiczne badania nad rodziną w specyficznym kształcie merytorycznym i metodologicznym prowadzone były na gruncie pedagogiki społecznej. Od lat 90. w Polsce zintensyfikowano badania nad rodziną, co również wiązało się z okresem wieloparadygmatyczności w uprawianiu pedagogiki w ogóle. W tym okresie pedagogika rodziny w szybkim tempie zaczęła wyodrębniać się jako subdyscyplina pedagogiczna (Opozda, 2015). Pożądane i możliwe było otwarte formułowanie programu pedagogiki rodzinnej – innego niż ideologicznie narzucany dotychczas w oficjalnym prosocjalistycznym podejściu do człowieka, rodziny i wychowania. Wyznacznikiem ożywienia polskiej myśli pedagogicznej i badań nad wychowaniem w rodzinie było między innymi ukazanie się pierwszego podręcznika akademickiego z pedagogiki rodziny (Kawula i in., 1997) i innych publikacji konstytuujących subdyscyplinarność pedagogiki rodziny i jej założenia programowe (Opozda, 2015). W tym czasie J. Wilk przygotował, w postaci książki, opracowanie własnej refleksji nad wychowaniem w rodzinie, które zresztą sporządził pośpiesznie, już w obliczu postępującej choroby i w świadomości skróconej perspektywy danego mu czasu (Wilk, 2002). Opracowanie to można odczytać jako autorski program pedagogiki rodziny.

3.2. Program pedagogiki rodziny – zarys

Program pedagogiki rodziny w ujęciu J. Wilka, mający proveniencję w klasycznej filozofii i antropologii oraz w nauce Kościoła katolickiego, zlokalizowany jest w nurcie pedagogiki personalistycznej inspirowanej perspektywą chrześcijańską. W tym miejscu podaję jedynie kluczowe elementy programu pedagogiki rodziny, po pierwsze z uwagi na to, że są one już omówione w postaci kilku publikacji (Bieliń, 2000; Kiereś i in., 2006; Opozda, 2017;

2022), a po drugie dlatego, by w kolejnej części skupić się na wstępnie wybranych aspektach (przejawach) duchowości obecnych w programie. Uznaję zatem, że należy wskazać na kilka kwestii.

1. Program ten wyrasta bezpośrednio z założeń personalizmu chrześcijańskiego i odpowiedzi na pytanie *kim jest człowiek?*. Andrzej Maryniarczyk zauważa, że zgodnie z filozofią klasyczną człowiek od początku wyposażony jest w atrybuty osobowego bytowania w świecie. Należą do nich: poznanie, wolność, miłość, religijność, godność, podmiotowość wobec prawa, zupełność (Maryniarczyk, 2006, s. 69–75). Powinny być one wyzwalane i aktualizowane przy znaczącym udziale wychowania w rodzinie. Cechy typowe dla osobowego bytowania człowieka zostały rozwinięte w zasadach wychowania do miłości, wolności, wychowania religijnego, patriotycznego, ekologicznego.
2. Dziecko jest osobą, której pełnia ujawnia się w strukturze biopsychiczno-duchowej, która od początku ma nienaruszalną godność i podmiotowość. Dziecko jest również tajemnicą, wobec której staje dorosły w służbie doskonalenia potencjału osobowego. „Od rodziców wymaga to uważnego wniknięcia w ową tajemnicę, jaką dziecko przynosi ze sobą, rozeznania możliwości i indywidualnych cech. Bez tego wychowanie stałoby się zwyczajną manipulacją” (Wilk, 2002, s. 100).
3. Głównie do rodziny należy funkcja wychowawcza (prawo-obowiązek rodziców do wychowania), inne osoby, środowiska, instytucje odgrywają rolę pomocniczą (zgodnie z zasadą pomocniczości), na rodzinie w szczególnie sposób spoczywa odpowiedzialność za budzenie pełnego człowieczeństwa w osobie ludzkiej.
4. Prawidłowo funkcjonująca rodzina jest bezkonkurencyjna w wychowaniu, niezastępowalna, ma inicjacyjny i kompleksowy charakter oddziaływań wychowawczych.

Rodzina wszystkie potrzeby jest w stanie zaspokoić w stopniu znacznie pełniejszym niż jakiegokolwiek inne środowisko. [...] Żadne środowisko, żadna instytucja nie jest w stanie zastąpić rodziny i prawidłowo oddziaływać na rozwój psychiczny, gdyż naturalna więź emocjonalna występująca w rodzinie jest tu czynnikiem decydującym. Wspólne życie, zaspokajanie elementarnych potrzeb [...] spełniają doniosłą rolę; optymalne zaspokojenie wszystkich potrzeb psychicznych (Wilk, 2002, s. 122).

5. Wychowanie ma promować osobę, celem wychowania w rodzinie jest motywowanie do odkrywania człowieczeństwa (osoby w jednostce ludzkiej) i inspirowanie do kierowania własnym rozwojem fizycznym, psychicznym i duchowym (Wilk, 2002). Wychowanie w rodzinie ma integrować wolność i autorytet, swobodę i zdecydowane kierownictwo, miłość i wymagania.
6. Najważniejszą właściwością rodziny jest jej wspólnotowy charakter, to „zespolenie cnót i działań w rodzinie” (Wilk, 2002, s. 31), wzajemny szacunek i zachowanie godności osobowej, to realizacja wspólnego dobra i komplementarność ról macierzyńskiej i ojcowskiej. Dzięki temu rodzina jest w stanie prawidłowo realizować funkcję wychowawczą. Wspólnotowość rodziny oznacza zachowanie balansu między indywidualnością i niepowtarzalnością osoby a realizacją wspólnego dobra i podporządkowaniem się wspólnym celom.
7. Wychowanie w rodzinie ma charakter integralny i jako takie jest adekwatne do rozumienia człowieka jako osoby, gdyż uwzględnia cielesny, psychiczny i duchowy wymiar człowieka, uwzględnia „wielostronny i zindywidualizowany charakter rozwoju dziecka jako «istoty cielesnoduchowej»” (Wilk, 2002, s. 118). Wychowanie integralne z jednej strony wymaga rozumienia dziecka jako osoby będącej jednością psychofizyczną, a z drugiej wymaga rozumienia rodziny jako bogatej w zasoby wspólnoty życia i miłości, która jest w stanie odpowiedzieć na potrzeby i wyzwania związane z urzeczywistnianiem człowieczeństwa i potencjału osoby.
8. W opisie, wyjaśnianiu i rozumieniu wychowania w rodzinie J. Wilk wskazywał przede wszystkim na to, co określało normę, co wartościowe, co może istotnie decydować o sukcesie w wychowaniu dziecka. Zwracał także uwagę na wadliwe koncepcje człowieka, deprawujące jego osobowy byt. Zaznaczał, że idee naturalizmu, liberalizmu i indywidualizmu pedagogicznego zawierają błędy prowadzące do redukcjonizmu osoby wychowanka (i wychowawcy) oraz zaburzają przebieg wychowania w rodzinie i osłabiają funkcję wychowawczą rodziny (Wilk, 2003a; 2003b). Stwierdzał, że:

Rodzina jako rzeczywistość dynamiczna i otwarta narażona jest na wielorakie wpływy i bywa niekiedy poważnie zagrożona jako wspólnota i jako

środowisko wychowawcze. [...] Szczególnie destrukcyjne okazały się próby manipulowania wychowaniem dzieci i młodzieży, które szły albo drogą oderwania dziecka od rodziny, albo takiego urabiania, czy zdeformowania środowiska rodzinnego, aby mogło ono służyć określonym ideologiom (Wilk, 2002, s. 23).

Normatywny charakter pedagogiki rodziny w ujęciu J. Wilka, wynikający z założeń filozofii klasycznej, z jednej strony graniczy z problematyką dysfunkcyjności i patologii rodziny, z drugiej – wyklucza naiwne i idealizacyjne podejście do wychowania.

Personalistyczny program pedagogiki rodziny stanowił próbę wyjaśnienia antropologicznych źródeł istoty rodziny i wychowania dziecka w rodzinie, próbę przedstawienia głównych aspektów realizacji funkcji wychowawczej rodziny w wymiarze biosu, etosu, agosu i autoagogu. W tej perspektywie autor programu opisywał, wyjaśniał i interpretował takie zagadnienia jak: kultura rodziny (materialna, duchowa, pedagogiczna), atmosfera, struktura rodziny, postawy rodzicielskie czy szczegółowe zagadnienia jak: wychowanie religijne, patriotyczne, wychowanie do miłości, do wolności, do poszanowania przyrody (Wilk, 2002; Opozda, 2017).

3.3. Program pedagogiki rodziny Józefa Wilka – w kierunku duchowości

Sam fakt zakonnego powołania J. Wilka i przyjęte rozumienie człowieka jako osoby będącej jednością psychofizyczną i duchową, transcendującą świat przyrody, ukierunkowały myślenie autora o wychowaniu jako procesie wspierającym człowieka w rozwoju nie tylko cielesnym i psychicznym, ale także duchowym. Nawet pobieżne odczytanie jego pedagogiki rodziny i przedstawiony powyżej w skrócie jej program wskazują na wiele bezpośrednich odwołań do duchowego wymiaru życia i na wysokie nasycenie pierwiastkiem duchowości wychowania w rodzinie.

Należy jednak wyraźnie podkreślić, że zarówno dogłębna, jak i wstępna analiza aspektów duchowości w dowolnym materiale i tekstach dowolnych autorów ze względu na wielowymiarowość pojęcia duchowości nastroczają dużo trudności, chociaż intuicyjnie i potocznie pojęcie to jest dość swobod-

nie określane i stosowane. David M. Wulff (1999) analizuje modele rozumienia duchowości i ich zmienność, bliskość semantyczną duchowości z innymi pojęciami oraz powiązania z religiami i obszarami życia pojedynczych ludzi. Mapa znaczeniowa, jak zauważa, jest rozległa i ewoluuje w czasie. Problemem jest operacjonalizacja pojęcia i ustalenie jego wskaźników, które mogłyby posłużyć jako kryteria w prowadzonych analizach czy badaniach z udziałem ludzi.

Lisa Miller (2016) zaproponowała, by w opracowaniach duchowości kierować się pewnymi kryteriami. Mogą być one narzędziem ułatwiającym wstępną diagnozę i interpretację zastanych treści, jednakże raczej nie wyczerpują zagadnienia, gdyż specyfika przedmiotu poznania wymaga od badacza postawy otwartości. Do kryteriów tych należą:

- a) obecność duchowego języka (język wartości),
- b) duchowe zasoby,
- c) duchowa wspólnota,
- d) duchowe tradycje/religijność,
- e) duchowość natury,
- f) duchowość pamięci o przodkach,
- g) duchowość świadectwa w realizacji dobra.

Przyjmując we wstępnej analizie wskazania L. Miller, należy zauważyć, że kategorię duchowości w programie pedagogiki rodziny J. Wilka można odnaleźć w odniesieniu do każdego z wymienionych kryteriów, co przedstawiono poniżej, zachowując podaną kolejność.

Autor używa duchowego języka (a), pisze wprost o duchowości, stosując określenia „człowiek duchowy”, „kultura duchowa”. Akcentuje znaczenie wartości w wychowaniu oraz szacunku, wartości i godności każdego człowieka niezależnie od wieku, rasy, płci czy innych atrybutów. Często poddaje refleksji zagadnienie sensu życia i wartości ludzkiej egzystencji w odniesieniu do rodziny, przedstawia wartość rodziny jako szkoły życia, miłości i wiary, pisze o posłannictwie rodziny w urzeczywistnianiu pełnego rozwoju człowieka (Wilk, 2002).

Szczególnym i ważnym poszerzeniem życia duchowego jest zdaniem J. Wilka życie etyczne i moralne. Są to duchowe zasoby (b), które owocują życiem odpowiedzialnym za siebie i za innych przede wszystkim w rodzinie, ale i poza nią. Zasoby te są podstawą prawidłowego funkcjonowania w ro-

lach rodzinnych w codziennym życiu i ułatwiają przezwyciężanie trudnych sytuacji oraz doświadczeń.

Duchową wspólnotę (c) autor upatruje w rodzinie, uznając ją za braterską wspólnotę miłości. Pisze: „zespolenie cnót i działań w rodzinie ujawnia i buduje godność osobową u domowników, a równocześnie nakładając na nich różne obowiązki w służbie dobra wspólnego, nie niszczy ich indywidualności” (Wilk, 2002, s. 31). W rodzinie kształtują się potrzeby człowieka najbardziej ludzkie, „w sposób najpełniejszy odpowiada na potrzeby rozwojowe i jest w stanie dostarczyć wszystkich możliwych stymulacji” (Wilk, 2002, s. 49). Rodzina jest bezkonkurencyjna, niezastępowalna, daje początki życia i kompleksowo oddziałuje na dziecko, a dobrze funkcjonująca rodzina jest „posagiem psychicznym na całe życie” (Wilk, 2002, s. 13).

W programie pedagogiki rodziny J. Wilka można odnaleźć wiele odniesień do kryterium duchowych tradycji/religijności (d). Autor duże znaczenie przypisuje przekazowi wiary w rodzinie oraz kulturze środowiska rodzinnego w wymiarze kultury materialnej, duchowej (słowo, symbol, rytuał, wartości) i pedagogicznej. Za kluczowe uznaje wychowanie religijne, będące bezpośrednią odpowiedzią na duchowy wymiar osoby. W tym obszarze omawia znaczenie wiary i religijności, prazaufania, przebiegu wychowania religijnego oraz prorockiej, kapłańskiej i królewskiej funkcji rodziny (Wilk, 2002).

Duchowość natury (e) człowieka w pewnym sensie ma odbicie w naturze go otaczającej, gdyż prowadzi do Stwórcy, do Boga. W analizie wychowawczej funkcji rodziny J. Wilk odrębne miejsce poświęcił wychowaniu do poszanowania przyrody: „przyroda jest bogactwem, które «zewnątrznie» oglądane jest nie do uchwycenia. Dopiero próba rozumienia, czucia, umiejętność odkrywania znaczeń, ujawnia prawdziwe bogactwo, odsłania wartość przyrody” (Wilk, 2002, s. 200).

Duchowość pamięci o przodkach (f) ujawnia się w omówieniu przez J. Wilka wychowania w rodzinie wielopokoleniowej. Doceniał on wartość i bogactwo, jakie wnoszą rodziny wielopokoleniowe i spotkanie dzieci z historią przodków, udostępnianą tradycją, obyczajowością. Rodzina wielopokoleniowa ma szansę wnoszenia „do wychowania doświadczeń dotyczących całego wachlarza zdarzeń życiowych, ważnych dla rozwoju, np. starość, śmierć, życiowe doświadczenie, tradycja, wiara, patriotyzm” (Wilk, 2002, s. 58). Daje poczucie bycia ogniwem rodzinnego i społecznego łańcucha przodków.

W identyfikowaniu i opisie duchowości, zdaniem L. Miller, ważne jest również świadectwo i towarzyszenie w realizacji dobrych uczynków (g). Józef Wilk w uniwersyteckiej katedrze, w posłudze kapłańskiej, a także jako zatroskany brat dwóch swoich sióstr, aż po cierpliwe i ciche odchodzenie na skutek terminalnej choroby, dawał świadectwo silnego ducha i godnego, dobrego, twórczego życia.

Podsumowując, warto sformułować kilka wniosków. Już w pierwszej ocenie program pedagogiki rodziny Józefa Wilka jest przeniknięty duchowością. Duchowość przejawia się w treści publikacji poprzez podejmowanie wprost tematów dotyczących duchowej natury człowieka, sensu życia, wartości ludzkiej egzystencji czy opisu i wyjaśnienia istoty rodziny w świetle ewangelii i dokumentów Kościoła. Józef Wilk postrzegał duchowość jako nieodłączny element życia człowieka, naturalnie związany z jego egzystencją i wzrostem. Nawiązywał do idei integralnego rozwoju i tez o złożonej ontologicznie strukturze człowieka. W związku z tym podkreślał, że rodzina najpełniej dysponuje możliwościami integralnego wychowania wspierającego pełny rozwój człowieka. Takie podejście do rzeczywistości wychowania w rodzinie jest przeciwwagą dla eksponowania wybranych sfer rozwoju dziecka oraz jednostronnej i wąsko ukierunkowanej stymulacji wychowawczej, przy minimalizowaniu lub zaniedbaniu innych sfer rozwojowych, np. sfery duchowej. Rodzina powinna wychowywać do życia duchowego, prawdziwie człowieczego, osobowego, a jej znaczenie dla narodzin duchowych człowieka współcześnie jeszcze bardziej wzrasta. Józef Wilk pisał: „Rodzina jest najważniejszą drogą życia człowieka, gdyż w niej biologicznie przychodzi na świat, w niej rodzi się duchowo i większość ludzi, zakładając rodziny, określa sens i nadaje ostatecznie wartość swemu życiu (Wilk, 2002, s. 7).

4. Uwagi końcowe

Myśl pedagogiczna J. Wilka o wychowaniu w rodzinie, uprawiana w nurcie personalizmu chrześcijańskiego, odsłania ważną problematykę egzystencjalną i realizm wychowawczy. Personalistyczny charakter programu pedagogiki rodziny wpisywał się w refleksję nad rodziną i, zdaniem Tadeusza Lewowickiego, oddziaływał na współczesną myśl pedagogiczną w obszarze: 1) aksjologii edukacyjnej właściwej pedagogice chrześcijańskiej, 2) ekspo-

nowania w pedagogice problemów egzystencjalnych – zwrócenie uwagi na kwestie sensu istnienia i celowości ludzkiej egzystencji (nie można marginalizować problematyki antropologicznej i rezygnować z pedagogicznego oglądu egzystencjalnych problemów człowieka), 3) postawy poznawczej otwartości na współczesną humanistykę, nowe idee i tendencje oraz gotowości do podjęcia dialogu, 4) całościowego traktowania zagadnień pedagogiki rodziny (Lewowicki, 2006).

Rozumienie człowieka jako osoby i jedności cielesnoduchowej logicznie i konsekwentnie wyznacza kierunki analiz oraz podejmowane przez autora zagadnienia dotyczące wychowania w rodzinie. Przedstawiona tu wstępnie refleksja nad duchowością skłania do stwierdzenia, że duchowość uzasadnia i przenika wiele elementów (jeśli nie wszystkie) programu pedagogiki rodziny J. Wilka, co rzecz jasna inspiruje do odczytania go na nowo.

Bibliografia

- Bielen, R. (2000). *Życie i działalność dydaktyczno-naukowa ks. prof. dr. hab. Józefa Wilka SDB*. W: R. Bielen (red.), *W służbie rodziny* (s. 13–21). Warszawa: Wydawnictwo Salezjańskie.
- Dąbrowski, K. (1984). *Osobowość i jej kształtowanie poprzez dezintegrację pozytywną*. Lublin: Polskie Towarzystwo Higieny Psychiczej.
- Frankl, V. E. (1978). *Nieuświadomiony Bóg*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax.
- Frankl, V. E. (1998). *Homo patiens*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax.
- Hessen, S. (1997). *Podstawy pedagogiki*. Warszawa: Wydawnictwo Żak.
- Kawula, S., Brągiel, J. i Janke, A. (1997). *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Kiereś, B., Nowak, M. i Opozda, D. (red.). (2006). *Wybrane zagadnienia teorii i praktyki pedagogiki rodziny. Pamięci Księdza Profesora Józefa Wilka SDB (1937–2003)*. Lublin–Kraków: Wydawnictwo Poligrafia Salezjańska.
- Kunowski, S. (2011). *Podstawy współczesnej pedagogiki*. Warszawa: Wydawnictwo Salezjańskie.
- Lewowicki, T. (2006). *O Księdzu Profesorze Józefie Wilku – Przyjacielu i pedagogu – oraz Jego pedagogicznych przesłaniach*. W: B. Kiereś, M. Nowak

- i D. Opozda (red.), *Wybrane zagadnienia teorii i praktyki pedagogiki rodziny. Pamięci Księdza Profesora Józefa Wilka SDB (1937–2003)* (s. 35–39). Lublin–Kraków: Wydawnictwo Poligrafia Salezjańska.
- Maryniarczyk, A. (2006). Antropologiczne źródła pedagogiki rodziny w ujęciu Księdza Józefa Wilka. W: B. Kiereś, M. Nowak i D. Opozda (red.), *Wybrane zagadnienia teorii i praktyki pedagogiki rodziny. Pamięci Księdza Profesora Józefa Wilka SDB (1937–2003)* (s. 65–79). Lublin–Kraków: Wydawnictwo Poligrafia Salezjańska.
 - Miller, L. (2016). *Czy dzieci powinny wierzyć w Boga? Jak wiara może zbudować tożsamość dziecka, pewność siebie i stworzyć trwały fundament dorosłego życia*. Białystok: Wydawnictwo Samsara.
 - Nowak, M., Ożóg, T. i Rynio, A. (red.). (2003). *W trosce o integralne wychowanie*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
 - Opozda, D. (2006). Praca naukowo-wychowawcza Księdza Profesora Józefa Wilka w Instytucie Pedagogiki Wydziału Nauk Społecznych. W: B. Kiereś, M. Nowak i D. Opozda (red.), *Wybrane zagadnienia teorii i praktyki pedagogiki rodziny. Pamięci Księdza Profesora Józefa Wilka SDB (1937–2003)* (s. 57–65). Lublin–Kraków: Wydawnictwo Poligrafia Salezjańska.
 - Opozda, D. (2015). Subdyscyplinarny charakter pedagogiki rodziny – uwagi metodologiczne. W: M. Marczewski (red.), *Pedagogika rodziny. Podejście interdyscyplinarne* (s. 15–41). Gdańsk: Wyższa Szkoła Społeczno-Ekonomiczna w Gdańsku.
 - Opozda, D. (2017). The Outline of Family Upbringing Theory in Pedagogical Reflection of Teresa Kukołowicz and Józef Wilk. *Paedagogia Christiana*, 40(2), 231–246.
 - Opozda, D. (2022). Pedagogiczna refleksja nad rodziną w dorobku dwudziestu pięciu lat funkcjonowania Katedry Pedagogiki Rodziny w Instytucie Pedagogiki KUL. *Biografistyka Pedagogiczna*, 7(1), 107–122.
 - Posacki, A. (2001). Duch. W: A. Winiarczyk i in. (red.), *Encyklopedia Białych Plam*, t. 5 (s. 135–144). Radom: Polskie Towarzystwo Encyklopedyczne.
 - Rynio, A. (2004). *Integralne wychowanie w myśli Jana Pawła II*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
 - Szymczak, M. (red.). (1996). *Słownik języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN [hasło: Duchowy].
 - Wilk, J. (2002). *Pedagogika rodziny. Zagadnienia wybrane*. Lublin–Kraków: Wydawnictwo Poligrafia Salezjańska.

- Wilk, J. (2003a). Wobec pytania: „Kim jest dziecko?”. W: J. Wilk (red.), *W służbie dziecku. Stulecie dziecka – blaski i cienie*, t. 1 (s. 25–43). Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Wilk, J. (2003b). Wychowanie w rodzinie w kontekście pluralizmu. *Roczniki Pedagogiki Rodziny*, 6, 9–19.
- Wilk, J. (2003c). Jakie wychowanie w Polsce XXI wieku? *Cywilizacja*, 7, 12–30.
- Woroniecki, J. (1999). *Katolicka etyka wychowawcza*, t. II/1, II/2. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Wulff, D. M. (1999). *Psychologia religii*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Zieliński, K. (1997). Teoria dezintegracji pozytywnej a zdrowie psychiczne, moralne i duchowe. W: C. Cekiera i I. Niewiadomska (red.), *Rozwój osoby w Kazimierza Dąbrowskiego teorii dezintegracji pozytywnej* (s. 47–69). Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.